

Хто такі греки Криму та яка їх історична доля?

Греки опинилися на Кримському півострові завдяки так званій «великій грецькій колонізації» VIII–VI ст. до н.е., що охопила спочатку Середземномор'я. Частина шукачів нових земель або ринків збуту досягла північних берегів Чорного моря, де по-первах утворила торговельні факторії на узбережжі: так була заснована Ольвія. Упродовж V–III ст. до н.е. вихідці з різних грецьких регіонів заснують на півострові міста Керкінітіда, Херсонес, Феодосія, Німфей, Пантикапей, Тірітака, Мірмекій та ін. За своїм адміністративним устроєм це були міста-держави (поліси), що від початку уклали між собою різного роду союзи, а згодом входили до складу давніх держав: Боспорського царства, Понтійського царства, Римської імперії. Відносини прибульців з місцевим населенням були, швидше за все, мирними і взаємовигідними, що, властиво, й спричинило значний поступ у розвитку грецьких полісів. Важливе місце в діяльності грецьких громадян посідала торгівля: з одного боку, з кочовиками — скіфами, а з іншого, з грецькими метрополіями, куди доправляли продукти харчування, шкіру, сировину.

Значні зміни у відносинах між кочовими народами Надчорномор'я згодом порушили мир на півострові і, починаючи з III ст. до н.е., грецькі поліси часто перебували у стані облоги або війни зі Скіфським царством. Зрештою, наприкінці II ст., після зіткнення скіфів з, військом Понтійського царя Мітрідата VI Євпатора, усі грецькі поліси Тавриди, а також Боспорське царство підпадають під протекторат Понту, а після поразки Мітрідата, підкоряються Риму. За римської доби життя у грецьких полісах нормалізується, приміське тубільське населення значною мірою асимілюється і сприймає грецьку культуру, часто вже в її християнському варіанті. Такий стан триває до III ст., коли до Тавриди раптом вдираються германські племена готів. Загарбники знищують пізню Скіфську державу, захоплюють дрібні грецькі міста, причиняють значні міграційні процеси серед населення, але зрештою осідають на півострові, утворюючи декілька самостійних держав. Проте наступна християнізація готів сприяє їхньому входженню до єдиного цивілізаційного простору і зближенню з населенням грецьких полісів.

«Велике переселення народів» IV–VI ст. частково вимиває з Тавриди активне кочове населення, але давні поліси, попри всі негаразди, продовжують своє існування. Укріплення Візантійської імперії упродовж VI–IX ст. сприяє подальшій консолідації населення на півдні півострова, формується декілька християнських єпархій на чолі з митрополитами. Саме в цей час, вірогідно, утворюється певне ядро грекомовного населення півострова, до якого увійшли представники різних стародавніх етносів: греків, скіфів, аланів, готів та ін.

Окремі зміни в культурному середовищі Тавриди могли бути також наслідком відомих в історії переселень з Візантійської імперії до півострова.

Так, під час релігійних конфліктів до Тавриди були вислані окремі християнські ієрархи і чимало ченців.

Часта зміна влади у степовій частині півострова, здається, не мала суттєвого впливу на грецькі міста й поселення південного узбережжя Тавриди. Про заможність і культурний рівень греків може почасти свідчити захоплення найбільшого міста на півострові — Херсонеса — київським князем Володимиром у 988 р. Проте поступове ослаблення Візантійської імперії, надто падіння Константинополя 1204 р. залишають таврійських греків на самоті перед зростаючою загрозою захоплення міст войовничими кочовиками. Тому населення міст потроху зменшується і переходить до менших поселень і більшою мірою до землеробства, виноградарства й садівництва, а також риболовецького промислу. Однак нищівного удару візантійським підданим завдає татаро-монгольська навала 1223 р. Упродовж XIII ст. колишні грецькі поліси занепадають. До того ж у містах і замках Тавриди з'являються військові формування венеціанців та генуезців, котрі через різницю між католицьким і православним обрядами сприймаються місцевим населенням вкрай негативно. Ісламізація тюркських народів XIV–XV ст. також додає чимало непорозумінь і дедалі збільшує прірву між різними групами населення.

Тим часом, залишені Візантійською імперією на призволяще, християни подекуди активізуються і навіть утворюють власні державні інституції. Серед останніх найбільш відоме князівство Феодоро на горі Мангуп. У XV ст. на півострові вже вкотре в історії встановлюється певна етнічна та конфесійна рівновага між Кримським ханством, генуезцями та напівнезалежними від них християнами-греками. Проте події в Малій Азії, де туркам-османам у травні 1453 р. нарешті вдається захопити Царгород, знову загострюють політичну ситуацію на півострові. 1475 р. османи знищують князівство Феодоро, захоплюють міста на південному узбережжі, повсюди встановлюються закони Османської імперії. Наступні два століття були, напевно, найтяжчими в історії християнського населення півострова. Попри формальне невтручання держави у справи християн, посилюється тиск на «невірних». Можливо, саме в цей період формується значна частина християн, носіїв тюркських діалектів — урумів, на відміну від румеїв, що зберігають у побуті новогрецькі діалекти. Колишні християнські єпархії теж занепадають і нарешті 1678 р., за рішенням Константинопольського патріарха утворюють одну Готсько-Кафську митрополію.

У XVIII ст. Крим стає ареною гострої політичної боротьби між Росією та Османською імперією за майбутнє Кримського ханства. За наслідками російсько-турецької війни і підписаного миру 1774 р. у фортеці Єні-Кале, поблизу Керчі розміщується російська залога, до складу якої увійшли греки з Архіпелагу — давні супротивники турків у боротьбі за національну незалежність. Майже одночасно в Криму розгортає діяльність призначений 1771 р. митрополит готський і кафський Ігнатій Гозадінов. Прогрецька в багатьох відношеннях політика російського уряду знаходить свою часткову реалізацію в проекті виводу християн з Криму, що розпочався влітку 1778 р.

Керував переселенням О.В. Суворов. За його відомостями, з Криму вийшло понад 31 тис. християн греків та вірмен. Останні (близько 13 тис.) оселилися в сучасній Ростовській області, а греки попрямували до Самарської паланки та Олександрівської фортеці, де змушені були зимувати. Проте й наступного, 1779 р., питання з відводом землі для греків не було вирішене. Лише навесні 1780 р. переселенці дійшли до узбережжя Азовського моря біля впадіння річки Кальміуса, а звідти почали наділяти землю на потреби окремих поселень. Румеї та уруми оселилися окремо в 20 селах, названих за іменами колишніх поселень у Криму. Тюркомовні мешканці християнського передмістя Бахчисарая Маріамполя заснували місто Маріуполь.

Не зважаючи на пасивний спротив переселенню й тяжкі випробування під час самого переселення, у Криму залишилися лише поодинокі грецькі родини та ті, що згодилися прийняти магометанство. Небагатьом вдалося й повернутися з Надазов'я до Криму після анексії півострова Росією 1783 р.

Між тим, грецька залога в Єні-Кале слугувала після 1783 р. певною запорукою покращення життя для значної кількості нових переселенців з теренів Османської імперії. Нові емігранти оселяються переважно в містах узбережжя Криму і зазвичай не утворюють стійких етнічних угруповань. Винятком була група греків з Фракії, що прибули, вірогідно, разом з хвилею болгарських, гагаузьких та албанських біженців з Османської імперії, котрі перейшли до Надчорномор'я в першій третині XIX ст. Нащадків цих «фракійських» за своєю новогрецькою говіркою греків можна й сьогодні зустріти в селі Чорнопілля на схід від Сімферополя. Загалом упродовж XIX ст. до Криму переїхала доволі значна кількість греків. Окрім згаданих греків з Архіпелагу та материкової Греції, що розмовляли новогрецькою мовою, до Криму переселялися також греки Понту — з районів Трапезунда та Карса, де зберігався особливий понтійський діалект. Гуртуючись навколо церков і просвітних товариств, греки Криму подекуди утворювали помітні міські або сільські громади. Окремі представники цих громад широковідомі в історії не тільки Кримського півострова, але й Російської імперії. На зламі XIX і XX ст. у Криму налічувалося, за різними оцінками, до 20 тис. греків.

Події 1917–1920 рр. уже вкотре призвели до зменшення грецького населення Криму. Значна частина греків виїхала разом з Білою гвардією барона Врангеля. Цьому сприяло, зокрема, грецьке консульство на півострові.

Пристосування греків України до нової влади було перерване репресіями 1930-х років. Наприкінці 1937 р. були заарештовані й на початку 1938 р. розстріляні тисячі найупливовіших і найактивніших членів грецьких громад по всій республіці. Постраждали й кримські греки.

Війна 1941–1945 рр. теж завдала тяжкого удару по грекам, які залишилися на півострові. Багато хто брав участь у партизанській боротьбі. Але це не врятувало ані їх особисто, ані весь народ від депортації в червні 1944 р. Було вивезено понад 15 тис. осіб. Місцями розселення призначалися різні міста й села Російської Федерації, Казахстану, Узбекистану тощо.

Лише поодинокі греки проживали у Криму в наступні десятиріччя — переважно нові радянські «мігранти» або «приховані» за чужими прізвищами місцеві мешканці, члени російських або українських родин.

Попри формальну реабілітацію депортованих народів у 1950-х рр., ані повернення втраченого майна потерпілим грекам, ані допомоги їм задля повернення до рідних місць не було до кінця 1980-х років. Більше того, існувала формальна заборона повертатися до Криму. Попри всі перешкоди, частина греків спромоглася повернутися до рідних місць. Переїжджали до Криму й інші греки СРСР.

З початку 1990-х рр. на півострові поширюється рух за відновлення національних прав меншин.

Сьогодні в Криму налічується близько 4 тисяч греків. Найактивніші з них об'єднані в національно-просвітницькі товариства Севастополя, Сімферополя, Керчі та інших міст і сіл півострова. Більшість цих організацій увіходять до Федерації товариств греків України.

Євген Чернухін